

РЕГІОНАЛЬНА СИМВОЛІКА ТРАДИЦІЙНОГО ВБРАННЯ УКРАЇНЦІВ (до проблем класифікації)

У статті виділяються класифікаційні ознаки українського традиційного вбрання, які формують його символіку на різних таксономічних рівнях – макрорегіональному та регіональному.

Ключові слова: *регіон, макрорегіон, регіональна символіка, традиційне вбрання, класифікація.*

Етнографічний регіон – частина території розселення етносу, яка відрізняється від інших локальними рисами традиційної культури, що зумовлені природними умовами, особливостями історичного розвитку, впливом сусідніх народів¹.

Під регіональною символікою традиційного вбрання розуміємо сукупність символів (елементів вбрання, його колористики, матеріалу виготовлення, крою тощо), яка дозволяє виокремити регіон серед інших.

За матеріалами традиційної культури на карті України виділяються такі етнографічні макрорегіони: Поліський, Карпатський, Лісостеповий, Степовий.

Членування макрорегіонів на регіони визначалося нами лише на основі даних про особливості матеріальної культури (традиційного житла та вбрання) українців.

Поліський макрорегіон охоплює північну смугу українських теренів. Своєрідність шляхів розвитку населення трьох правобережних (відносно Дніпра) поліських земель (Волинського, Житомирського та Київського Полісся) обумовила наявність їхньої культурної відмінності від лівобережних – Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся.

Відмінність в історичних долях правобережної та лівобережної частин Лісостепу знайшла свій вияв у своєрідності культурних традицій на землях кожної з них. На лісостеповому правобережжі лежать Волинь, Галичина, Опілля, Поділля та більша частина Середнього Подніпров'я. Поділля, яке тривалий час було розрізане державним кордоном по Збручу, ділиться на два субрегіони: Західне і Східне Поділля. Середнє Подніпров'я також складається з двох частин: Правобережної (основної) та Лівобережної. Остання може розглядатися в якості перехідної зони до сусідньої Полтавщини, яка разом зі Слобожанщиною відноситься до лісостепового Лівобережжя.

Степовий макрорегіон утворився пізніше за інші. Він увійшов до зони розселення українців внаслідок колонізації, що масово почалася у XVIII ст. У цьому процесі брали активну участь не тільки українці з різних регіонів Лісостепу і Полісся, а й представники інших етносів. Цей чинник, так само як і яскраво виражений товарно-зерновий характер степового господарства, значно вплинув на особливості макрорегіону. Тут виділено такі регіони: Буджак, Одещина, Нижнє Подніпров'я (з поділом на Західне і Східне), Таврія, Приазов'я, Крим.

Обличчя Карпатського макрорегіону склалося під впливом природних умов гірського краю, своєрідності скотарсько-землеробського заняття населення, історико-культурних процесів розвитку окремих частин краю, генетично пов'язаних з культурою як слов'янських (словаків, поляків), так і неслов'янських (угорців, румунів) карпато-балканських народів. Карпатський макрорегіон поділяється на такі регіони: Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина, Покуття, Буковина, Закарпаття.

Дослідники традиційного народного вбрання класифікували його за багатьма параметрами: способами носіння (плечовий і стеговий), ступеню наближеності до тіла (нижній і верх-

ній), матеріалом виготовлення (доморобний, фабричний), технікою оздоблення (ткання, вишивка, аплікація, вибійка), кроєм (прямолінійний, криволінійний), способом з'єднання деталей одягу (незшитий і зшитий), способом проявлення фігури (драпіруючий, прилягаючий), відкритості чи закритості (глухий, розпашний), доповненням (прикраси, зачіска, аксесуари, взуття), за статтю (жіночий, чоловічий), за сімейним станом (одружений, не одружений), за соціальним станом (багатий, бідний), за етнічною приналежністю (український, російський, білоруський і т.д.), за регіональною приналежністю (гуцульський, подільський, полтавський і т.д.)².

Символіка традиційного вбрання розглядалася переважно з точки зору включення окремих елементів одягу в обрядовий контекст, а також як етносоціальний знак³.

Метою нашої наукової розвідки є спроба виділення ознак традиційного українського вбрання, які символізують його регіональні типи.

В залежності від таксономічного рівня етнографічного районування території України кінця XIX – поч. XX ст. (макрорегіон, регіон, субрегіон) формується своя система символічних ознак. При цьому чим вище таксономічний рівень, тим менша кількість символічних елементів, які цей рівень визначають. І навпаки, на субрегіональному рівні сукупність символів є досить значною.

У визначенні символічних ознак, які формують макрорегіональну і локальну символіку, нами були вибрані класифікаційно компаративні елементи. Тобто, певна ознака, яка символізує один макрорегіон, присутня і в характеристиці іншого. На макрорегіональному рівні з усього спектру ознак нами взяті до уваги лише узагальнені, а більш деталізовані локальні характеристики лишилися незадіяними.

На основі визначених нами типологічно значущих регіональних характеристик українського традиційного вбрання окреслились наступні ознаки:

- матеріал виготовлення вбрання;
- крій верхнього і поясного вбрання;
- жіночий поясний одяг;
- жіночий плечовий одяг;
- колір вишивки сорочок;
- орнамент вишивки сорочок;
- шийні жіночі прикраси.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика основних ознак традиційного вбрання на макрорегіональному рівні

Макрорегіон ↓	Ознака →						
	Колір вишивки сорочок	Матеріал	Крій	Орнамент вишивки сорочок	Жіночий поясний одяг	Жіночий плечовий одяг	Жіночі шийні прикраси
Полісся	Біло-червоний	Доморобний	Прямолінійний	Геометричний	Спідниці	Жилетка	Коралі
Лісостеп	Чорно (синьо)-червоний	Доморобний і купований	Криволінійний і прямолінійний	Геометричний і рослинний	Плаhti і Опинки	Керсетка	Коралі, Перли, Дукачі, гердани
Степ	Монохромний	Купований	Криволінійний	Рослинний і геометричний	Спідниці	Керсетка	Коралі, дукачі
Карпати	Поліхромний	Доморобний	Криволінійний і прямолінійний	Геометричний і рослинний	Запаски і спідниці	Кептар	Коралі, Венеційські пацьорки, Згарди, Гердани

Найбільш символічно значущими на макрорегіональному рівні виявилися колір вишивки сорочок, поясний жіночий одяг та шийні жіночі прикраси. Менш значимим з точки зору макрорегіональної символіки виявився плечовий жіночий одяг. В той же час орнамент вишивки жіночих сорочок на макрорегіональному рівні є практично нейтральним (табл. 1). Деталізація символічної ознаки поясного жіночого одягу також підтверджує наше припущення про її макрорегіональний рівень. Тобто взаємозв'язок між виробом (спідниця), її орнаментикою (у смуги, в клітинку, однотонні без орнаментациї) та матеріалом виготовлення (доморобним або купованим фабричним) дає підстави говорити, що, приміром, Поліський макрорегіон характеризується смугастими або картатими спідницями домашнього виробництва, тоді як для Степового макрорегіону більш характерним є спідниця з однотонного фабричного текстилю (табл. 2). Така ж ознака як силует в даному випадку не є суттєвою, оскільки не підкреслює особливу відмінність між макрорегіонами.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика поясного жіночого одягу на макрорегіональному рівні

Макрорегіон ↓	Ознака →			
	Поясний одяг жін.	Орнамент	Матеріал	Силует
Полісся	Спідниця	Смугасті і картаті	Доморобний	Трапецієподібний
Лісостеп	Плахти і опшники	Картаті і смугасті	Доморобний і купований	Прямокутний
Степ	Спідниця	Однотонні без орнаменту	Купований	Трапецієподібний
Карпати	Запаски і спідниця	Однотонні з лінійною текстурою	Доморобний	Прямокутний і трапецієподібний

Оскільки вбрання на рівні макрорегіонів відрізнялося ступенем урбанізованості, то він виконує роль макрорегіонального символу. Наприклад, традиційно сільський тип доморобних смугастих спідниць Полісся протиставляється міському типу спідниць Степу з фабричного однотонного текстилю. Тобто варіативні характеристики (текстиль: смугастий/однотонний, доморобний/фабричний) основної символічної ознаки (спідниця) є більш значущі для виявлення макрорегіональної символіки, ніж сам вид одягу.

Щодо регіональної символіки, то найбільш складним є виокремлення ознак сусідніх регіонів. Візьмемо для прикладу три лісостепові регіони: Середнє Подніпров'я, Полтавщину та Слобожанщину (табл. 3).

На перший погляд, практично всі ознаки співпадають. Але якщо ми розглянемо варіативні характеристики керсетки, то зможемо виявити регіональну специфіку. З усього спектру характеристик – матеріалу виготовлення, крою, кольору, орнаментального оздоблення – виберемо останню, оскільки тільки вона найбільш суттєво проявляє регіональну характеристику всього комплексу вбрання. Так, для керсеток Середнього Подніпров'я характерним є декорування нижнього кута верхньої поли керсетки⁴. Декор керсеток Полтавщини розташовується вертикально, широкою смугою вздовж всієї верхньої поли⁵. Наявність у слобожанських керсетках зубцеподібного декору⁶, який розміщується у верхній її частині, або конструктивної зубчастої застіжки відрізняє їх від керсеток Середнього Подніпров'я та Полтавщини.

Таким чином, декор в даному випадку виступає в якості сигніфікаційної ознаки і може бути однією зі складових регіональної символіки, а у випадку, якщо всі інші ознаки співпадають, – її визначальним чинником. Ареал розповсюдження керсетки обмежений Чернігівським Поліссям, Середнім Подніпров'ям, Полтавщиною, Слобожанщиною та Нижнім Подніпров'ям, тобто охоплює частково три макрорегіони. В цьому випадку керсетка виступає в якості макрорегіонального символу, але вже з іншими макродиференційними ознаками. До них можна віднести особливості крою горловини (круглий під шийку – з мілким викотом, круглий з глибоким викотом, квадратний) та довжину виробу (до стегон, до коліна), наявність/відсутність кишень на передній полі, а вже потім і декор.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика основних ознак традиційного вбрання
в межах сусідніх регіонів Лісостепового макрорегіону

Регіон ↓	Ознака →				
	Вишивка сорочки	Поясний одяг	Плечовий одяг	Головні убори	Прикраси
Середнє Подніпров'я	Білим по білому	Плахта	Керсетка: оздоблення кута рослинним орнаментом	Очіпок	Коралі, дукачі
Полтавщина	Білим по білому	Плахта	Керсетка: оздоблення рослинним орнаментом всієї центральної частини	Очіпок	Коралі, дукачі
Слобожанщина	Білим по білому	Плахта	Керсетка: оздоблення зубцями верхньої центральної частини	Очіпок	Коралі, дукачі

Якщо ж ми хочемо провести порівняльну характеристику всіх регіонів Лісостепового макрорегіону, то тут вибудовується вже інший ряд ознак: кабат – камізька – безрукавка – шнурівка – кептар – керсетка. Спільним знаменником для порівняння тут буде не лише декор, а комплекс ознак: силует (приталений, прямий), крій (розташування застібки – посередині/збоку,) довжина виробу (до талії/нижче талії) та матеріал виготовлення (полотно, хутро, сукно, оксамит, ситець).

Регіональна або макрорегіональна символіка може бути виражена не лише окремими елементами, а й цілим комплексом вбрання. Так, макрорегіональним символом може виступати один з регіональних комплексів, а регіональним – один з субрегіональних комплексів. Приміром, макрорегіональним символом Полісся може виступати комплекс вбрання Волинського Полісся. Лісостеп символізує комплекс вбрання Середнього Подніпров'я, Карпати – комплекс вбрання Гуцульщини, а Степ – комплекс вбрання Нижнього Подніпров'я. Кожен з перелічених регіональних типів є найбільш виразним в порівнянні з іншими завдяки тому, що містить сполучення специфічних складових. Так, вбрання Волинського Полісся вирізняється з-поміж інших регіональних типів Поліського макрорегіону домінуванням червоно-білого колориту у тканих сорочках, спідницях, хустках і фартухах. Використання домотканого текстилю для пошиття різних предметів одягу притаманно всім поліським регіональним типам, але саме для Волинського Полісся характерно поєднання відбілених і невідбілених ниток в тканих спідницях і фартухах та виготовлення всього комплексу вбрання з "серпанкового" (білого розрідже-

ного) полотна. Комплекс вбрання Середнього Подніпров'я, який включає вишиту червоними і синіми нитками сорочку, картату кольорову плахту, оксамитову керсетку, парчеві запуску та очіпок, шовкову хустку, випромінює поліхромію і поєднує в собі використання як домотканих, так і фабричних тканин, яскраво виділяється на фоні інших регіональних типів Лісостепу. Гуцульське вбрання, на нашу думку, є символом Карпатського макрорегіону завдяки збереженню архаїчних типів незшитого вбрання (однотонних кольорових запасок) в поєднанні з додільною сорочкою, вишитою у помаранчевому або фіалково-зеленуватому колориті, кептарем – пишно декорованою хутряною безрукавкою та шкіряних постолів. Степовий макрорегіон найбільш яскраво з точки зору символіки проявляє себе у комплексі вбрання Нижнього Подніпров'я. Перш за все, це кареподібні вирізи горловини як у сорочках, так і у керсетках, переважне використання фабричних тканин та мережива.

Таким чином, класифікація регіональних символів є складною і досі майже не розробленою. Вона потребує аналітичного відбору елементів, які не тільки репрезентують кожний окремий регіон, а ще можуть бути порівняні між собою. Для цього, звичайно, добре було би мати готовий історико-етнографічний атлас одягу з чітким зазначенням ареалів розповсюдження того іншого явища. Це дасть можливість або підтвердити, або спростувати думку про унікальність того чи іншого явища, яке, власне, і формує неповторну регіональну символіку українського народного вбрання.

¹ Косміна О. Етнографічне районування України // Енциклопедія історії України. Т.3. – К., 2005. – С.62 – 64.

² Чубинський П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Русским географическим обществом. Юго-западный отдел: Материалы и исследования / Собр. П.П.Чубинским. – СПб., 1872. – Т.VII.; Головацкий Я.Ф. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северовосточной Венгрии. – СПб., 1877; Волков Ф.К. Одежда // Украинский народ в его прошлом и настоящем. Петроград, 1916. – Т.II. – С.543 – 595; Зеленин Д.К. Женские головные уборы восточных (русских) славян // Slavia. Praha, 1926. Seč.2; Moszyński K. Kultura ludowa Słowian. W-wa, 1967. – Т.1. – S.389 – 459; Маслова Г.С. Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX вв. // Восточнославянский этнографический сборник. – М., 1956. – С.543 – 766; Прилипко Я.П. Класифікація народних головних уборів // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №5. – С.27 – 37; Матейко К.І. Український народний одяг. – К., 1977. Стельмащук Г.Г. Традиційні головні убори українців. – К., 1993; Ніколаєва Т.О. Історія українського костюма. – К., 1996.

³ Гаген-Торн Н.И. Магическое значение волос и головного убора в свадебных обрядах Восточной Европы // Советская этнография, 1933. – №5 – 6. – С.76 – 88; Богатырев П.Г. Функции национального костюма в Моравской Словакии // Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. М., 1971. – С.299 – 366; Маслова Г.С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в. – М., 1984; Стельмащук Г.Г. Традиційні головні убори українців. – К., 1993; Щербій Г., Гурошева Н. Символіка народного костюма // Українці. Історико-етнографічна монографія у двох книгах.К., 1999. – Книга 2. – С.97 – 120; Щербій Г.С. Знаковые функции народного костюма // Украинцы. Серия "Народы и культуры". – М., 2000. – С.228 – 232; Гурошева Н.А. Традиционные женские головные уборы и их символика // Украинцы. Серия "Народы и культуры". – М., 2000. – С.233 – 238; Косміна О.Ю. Этносимволическая знаковость народного костюма украинцев // Украинцы. Серия "Народы и культуры". – М., 2000. – С.238 – 241.

⁴ Матейко К.І. Вказ. праця. – С.88; Николаева Т.А. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье. К., 1988. – С.98 – 100, 161; Косміна Оксана Українське народне вбрання. К., 2006. – С.33.

⁵ Николаева Т.А. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье. – С.105.

⁶ Там само, – С.106; Косміна Оксана. Вказ. праця. – С.36.

В статтє виделяються класифікаційні признаки української традиційної одяжки, которі формують її символіку на різних таксономічних урєвнях – макрорегіональному і регіональному.

Ключевые слова: регион, макрорегион, региональная символика, традиционная одежда, классификация.

In the article classification attributes of the Ukrainian traditional clothes which form its symbolics on different levels – macroregional and regional are allocated.

Key words: region, macroregion, the regional symbolics, traditional clothes, classification.

